

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ
2018-ЖЫЛДАГЫ АДАМ УКУКТАРЫНА БАЙЛАНЫШКАН
АБАЛ ЖӨНҮНДӨ БАЯНДАМА****КЫСКАЧА БАЯНДАМА**

Кыргыз Республикасында президенттин бийлигин чектөөнү жана парламент менен премьер-министрдин ролун жогорулатууну көздөгөн башкаруунун парламенттик формасы киргизилген. 2017-жылдын октябрындагы президенттик шайлоо учурунда эл мурдагы премьер-министри жана Кыргызстандын социал-демократиялык партиясынын мүчөсү Сооронбай Жээнбековду президенттикке шайлап, ал бул кызматтагы Алмазбек Атамбаевди алмаштырган. Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму (ЕККУ) шайлоону жакшы уюштурулган жана атаандаштык шартта өттү деп мүнөздөгөн, бирок шайлоо кампаниясынын жүрүшүндө административдик ресурстарды мыйзамсыз колдонууну болтурбоо жана добуштарды сатып алуу практикасына натыйжалуу бөгөт коюу максатында мыйзамдарды өркүндөтүү зарылдыгы бар экендигин белгиледи.

Айрым учурларда жарандык бийликтин коопсуздук күчтөрүнө натыйжалуу көзөмөл кылууга чамасы жеткен жок.

Адам укуктары жаатындагы көйгөйлөр укук коргоо органдары менен коопсуздук кызматтарынын кызматкерлери тарабынан кыйноолорду колдонуу жана өзүм-билемдик менен камакка алуу практикасын; сайттарга бөгөт коюу жана жалаа жабуу үчүн жазыктык куугунтуктоо практикасын; кеңири жайылган коррупцияны, адамдарды сатууну, анын ичинде мажбурлап иштетүүнү, лесбиянкалардын, гомосексуалисттердин, бисексуалдардын, трангендерлердин жана интерсексуалдардын (ЛГБТИ) жамааттарына жана этникалык азчылыктарга карата калыптанып калган терс көз караштын негизинде кол салуулар менен башка зомбулуктарды, аялдарга карата зомбулукту, мажбурлап никеге тургузууну жана балдар эмгегин пайдаланууну камтыды.

Өкмөт адам укуктарын бузган кызматтагы адамдарга, өзгөчө коррупциялык ишмердүүлүккө тиешеси барларга карата иликтөө, соттук куугунтуктоо же жазалоо максатында чараларды көргөнү менен, мамлекеттик органдардын тийиштүү кызматкерлеринин жазасыз калып жатышы дале көйгөй бойдон калууда.

1-бөлүк. Инсандын кол тийбестигин урматтоо, анын ичинде:**а. Өзүм билемдик менен адам өмүрүн кыюудан жана башка мыйзамсыз же саясий максатта өлтүрүүдөн эркин болуу**

Бул жыл ичинде өкмөт же анын өкүлдөрү тарабынан өзүм билемдик менен же мыйзамсыз адам өлтүрүүлөр болгондугу жөнүндө эч кандай маалымат келип түшкөн эмес.

б. Жок болуп кетүүдөн эркин болуу

Мамлекеттик органдар тарабынан же алардын атынан ишке ашырылган жоголуп кетүүлөр

жөнүндө эч кандай маалымат келип түшкөн эмес.

в. Кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же ар-намысты басынткан мамиле менен жазалоо түрлөрүнөн эркин болуу

Мыйзам кыйноолорго жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же ар-намысты басынткан мамиле менен жазалоо түрлөрүнө тыюу салат. Ошентсе да, маалыматтарга караганда, түрмөлөрдө дене-бойлук зомбулукту, анын ичинде адамгерчиликсиз же ар-намысты басынткан мамиле менен жазалоо түрлөрүн колдонуу уланууда. Маалыматтарга ылайык, укук коргоо органдары жол берип жаткан кыянаттык, өзгөчө алдын ала камоо жайларында мурдагыдай эле көйгөй боюнча калууда.

2017-жылдагыдай эле жактоочулардан, журналисттерден жана адам укуктары жаатындагы абалга байкоо жүргүзгөн уюмдар, анын ичинде «Азаттык үнү» (Голос Свободы), «Бир дүйнө» жана «Хьюман Райтс Уотч» (HRW) эл аралык бейөкмөт уюму сыяктуу уюмдар милиция жана башка укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан кыйноолор колдонулгандыгы жөнүндө маалымат берип турушкан. Алгачкы алты ай ичинде Башкы прокуратуранын (БП) кызматкерлери тарабынан кыйноолор колдонулгандыгы жөнүндө 183 билдирүүнү каттаган. Анын ичинде кыйноолор укук коргоо органдарынын кызматкерлери (176 учур), Жаза аткаруу мамлекеттик кызматынын кызматкерлери (эки учур) жана башка кызмат адамдары тарабынан колдонулгандыгы айтылган. Натыйжада 11 кылмыш иши козголгон. Алардын ичинен кыйноолор колдонулгандыгы боюнча төрт жана адамгерчиликсиз мамилеге байланышкан жети кылмыш иши. Кызмат адамдарына карата козголгон эки кылмыш иши сотто каралган, эки кылмыш иши боюнча иликтөө иштери жүргүзүлүүдө. БП маалыматы боюнча, жети кылмыш иши далил заттардын жоктугунан жана айыптоочулардын медициналык текшерүүнү же медико-психологиялык күбөлөндүрүүнү өткөрүүнү каалабагандыгынан улам токтотулган. Кыйноолордун алдын алуу боюнча улуттук борбор (КАУБ) менен Кыйноолорго каршы коалициянын март айындагы баяндамасында белгиленгендей, убактылуу кармоочу жайларга камалгандардын 30 пайызы аларга карата ырайымсыз мамиленин айрым формалары колдонулгандыгы жөнүндө маалымдашкан. Бейөкмөт уюмдар өкмөт кыйноолорго мониторинг кылуу боюнча күчтүү органдарды түзгөндүгүн, бирок бул органдардын көз каранды болбошуна коркунуч бар экендигин билдиришти.

«Азаттык үнү» кыйноолор жөнүндөгү билдирүүлөргө мониторинг кылууда негизги ролду ойноп, Кыйноолорго каршы күрөшүү боюнча коалицияны, 18 бейөкмөт уюмдан турган консорциумду түптөө ишинин башатында болду. Алар кыйноолор колдонулгандыгы жөнүндө даттанууларга көз салуу үчүн Башкы прокуратура (БП) менен бирге иштөөнү улантышты.

Кыйноолорго каршы коалиция да кыйноолор колдонулгандыгы туурасында даттанууларды кабыл алып, аларды иликтөөгө көмөктөшүү максатында Башкы прокуратурага жөнөтүп турган. Кыйноолорго каршы коалициянын мүчөлөрүнүн айтымында, Коалиция Башкы прокуратурага жөнөткөн ыктымалдуу кыйноолор жөнүндөгү иштер айыптоого алып келген жок. Мурда милиция кызматкерлери кыйноолор үчүн соттук куугунтуктоого алынганда, прокурорлор, судьялар жана айыпталуучулар улам-улам процессуалдык жана материалдык каршы пикирлерин билдире берип, иштин каралышын создуктурууга аракет кылышчу.

Мунун аркасында көп учурда далилдер эскирип кетип, акыр аягында кылмыш иши жабылып калчу. Ошентсе да Жогорку сот үч милиция кызматкерине, атап айтканда А.Болотовго, Е.Ибраимовго жана С.Ажибековго кыйноолорду колдонгондугу үчүн соттук өкүмдү күчүнө калтыргандыгын март айында жалпыга маалымдоо каражаттары жазып чыгышты. Аталган милиция кызматкерлери сегиз жылга эркинен ажыратылууга өкүм кылынган. 9-октябрда төрт милиция кызматкери адам өлтүрүүгө айыпталган жашы жете электерге карата козголгон иш боюнча кыйноолорду колдонгондугу үчүн Ош шаардык соту тарабынан күнөөлүү деп табылган. Эки милиция кызматкери сегиз жылга эркинен ажыратылган, ал эми калгандары 13 жана 14 жылга кесилген.

Бир жыл бою бейөкмөт уюмдар кыйноолордун аркасында алынышы ыктымал болгон кылмышты моюнга алууларды соттор такай далил катары кабыл алып жатышкандыгы жөнүндө маалымдап турушту. Айыпталуучулардын жактоочулары эгер прокурорлор ишти сотко өткөрүп берсе, баары бир айыптаган өкүм чыгат деп билдиришкен. «Азаттык үнү» уюмунун айтымында, көп учурларда кыйноолор жөнүндөгү арыздарды кароо үчүн тергөөчүлөргө эки же андан көп жума талап кылынып, бул мезгил ичинде денедеги кыйноолордун изи көзгө урунбай калган учурлар болгон. Айыпталуучулардын жактоочулары кыйноолор колдонулгандыгы жөнүндө даттанууларды көбүнчө соттук териштирүүлөр учурунда билдиришкен, бирок судьялар аларды көбүнчө четке кагып коюшкан. Айрым учурларда кыйноолор жөнүндө арыз берген камактагы адамдар ал арыздарынан баш тарткан учурлар болгон, бирок, маалыматтарга караганда, алар укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан болгон коркутуп-үркүтүүлөрдүн натыйжасында мындай кадамга барышкан.

Түрмөлөрдөгү жана камак жайлардагы жашоо-шарттар

Эркинен ажыратуу жайларындагы жашоо-шарт абдан катаал, кээде азык-түлүктүн жана дары-дармектердин жетишсиздигинен, медициналык тейлөөнүн сапатсыздыгынан, жылуулуктун жоктугунан жана ырайымсыз мамиледен улам өмүр үчүн кооптуу да болушу ыктымал десе болот.

Физикалык шарттар: Алдын ала камакка алуу жайлары менен убактылуу кармоочу изоляторлордо адатта адамдын саны өтө көп, ал эми жашоо-шарты менен мындагы мамиле түрмөдөгүгө караганда начар. Бийлик адатта жашы жете электерди улуу адамдардан өзүнчө бөлүп жайгаштырат, бирок башка объектилерде орун жетишсиз болгон учурларда аларды адам жыкжыйма болгон убактылуу кармоочу изоляторлорго камап коюшат. Соттолгон адамдар алардын иштери боюнча даттануу аягына чыкканга чейин тергөө изоляторунда камакта отурган учурлар кездешкен.

Бейөкмөт уюмдар билдиргенине караганда, айрым учурларда түрмөдөгү топтор түрмөнү башкаруу жана тартипти көзөмөлдөө иштерине аралашып кетишет, анткени түрмө кызматкерлерине мекемени башкаруу жаатындагы мүмкүнчүлүктөр, тажрыйба жана билим жетишпейт. Айрым учурларда түрмөдөгү топтор түрмөгө алынып келинген буюмдар менен нерселерге, мисалы, тамак-аш менен кийимге көзөмөл кылышат, ал эми түрмөлөрдүн кызматкерлери буга көз жумуп коюшат. Бейөкмөт уюмдарынын пикиринче, бийлик мындай топторду жоюуга аракет да кылган эмес, анткени алар өтө күчтүү жана аларды жоюп салуу хаоско (баш-аламандыкка) алып келиши мүмкүн деп эсептейт. Айрым камактагы адамдар түрмөдөгү тартип жана коопсуздук маселелери түрмөдөгү бандаларга же камактагылардын

өздөрүнө жүктөлүп, бул болсо камактагылардын арасында зомбулук менен коркутуу-үркүтүүлөр болушун шарттагандыгын белгилешкен.

Башкаруу: Бийлик ырайымсыз мамиле жөнүндө ынанымдуу арыздарды тийиштүү түрдө иликтөө ишин жүргүзбөй келет. Камактагы адамдардын түрмө жетекчилигине же жогорку инстанцияларга даттануу менен кайрылууга укугу бар. «Бир Дүйнө» бейөкмөт уюмунун маалыматына караганда, пенитенциардык мекемелердин кызматкерлеринин даттанууларды өткөрүп, документтештирүү иши ырааттуу мүнөзгө ээ эмес. Көптөгөн байкоочулар камактагылардын начар мамилеге даттанууларынын расмий көрсөтүлгөн саны иш жүзүндө берилген сандын аз гана үлүшүн түзөт деп эсептейт. Алдын ала камактагы адамдарга аларга келген кишилерге жолугууга көп учурларда уруксат бербей коюшкан.

Көз карандысыз мониторинг: Байкоочулар тобунун көпчүлүгү, анын ичинде Эл аралык Кызыл Крест Комитети (ЭККК) эч кандай тоскоолдуксуз барууга мүмкүнчүлүгү болгондугун маалымдады. Айрым бейөкмөт уюмдарга, анын ичинде «Бир Дүйнө» менен «Справедливость» («Адилеттүүлүк») уюмуна медициналык жана психологиялык жардам көрсөтүү сыяктуу техникалык жардам көрсөтүүнүн алкагында түрмөлөргө өз алдынча барып турууга укук берилген.

КАУБ камакта кармоо жайларына көз салууга ыйгарым укуктуу болгон көз карандысыз жана калыс орган болуп саналат. Борбордун жети регионалдык кеңсеси бар, алар да камакта кармоо жайларына алдын ала кабарлабастан эле эч кандай тоскоолдуксуз барып турууга укуктуу. Бейөкмөт уюмдардын өкүлдөрү билдиргендей, Борбордун кызматкерлери мониторинг кылуу ишинде прогресске жетишип, эркинен ажыратуу жайларындагы бир катар мыйзам бузууларды документтештирген (кагаз жүзүнө түшүргөн). Ошол эле учурда, мурдагыдай эле, Борбор тийиштүү деңгээлде иш алпарышы үчүн кыйноолорду аныктоого стандартташтырылган мамиле, ошондой эле кошумча ресурстар менен штаттык кызматкерлер керек экендигин баса белгилешкен.

г. **Өзүм билемдик менен камакка алуудан же кармоодон эркин болуу**

Өзүм билемдик менен камакка алууга мыйзам тыюу салганы менен иш жүзүндө мындай учурлар болгон. Укук коргоочу уюмдар этникалык тыюу салынган диний уюмдарга жана «диний экстремисттик ишмердүүлүккө» өзбектердин катыштыгы болушу ыктымал деп мыйзамсыз камакка алынгандыгы жөнүндө кабарлашкан. Өздүгүн тастыктаган тийиштүү документтердин жоктугу үчүн эле камакка алган учурлар кадимки эле көрүнүш болуп калган. Жактоочулар маалымдагандай, милиция көп учурларда адамдарды жалган айыптоолордун негизинде камакка алып, андан соң эркиндикке чыгаруу үчүн пара талап кылган.

Милиция менен коопсуздук органдарынын ролу

Жалпы жана жергиликтүү мүнөздөгү кылмыштарды иликтөө Ички иштер министрлигинин компетенциясына кирет, ал эми улуттук деңгээлдеги кылмыштар Улуттук коопсуздук мамлекеттик кызматынын (УКМК) карамагында болуп саналат. Президенттин Коопсуздук кызматы да УКМКга баш иет. Башкы прокуратура жергиликтүү да, улуттук да маанидеги кылмыштарды жасагандыгы үчүн куугунтуктоону ишке ашырат.

Жергиликтүү да, эл аралык да байкоочулар билдиргендей, УКМК менен укук коргоо органдарынын кызматкерлери өзүм билемдик менен камакка алуу, анын ичинде, болжолу, саясий максаттан улам камоо, кармалгандарга ырайымсыз мамиле жасоо жана алардан акча талап кылуу менен алектенүүсү кеңири жайылган. Бул көрүнүш өзгөчө өлкөнүн түштүгүндө көп кездешкен.

Бейөкмөт уюмдар менен башка укук коргоочу байкоочулар милицияда жана башка өкмөттүк кызматтарда аялдар менен этникалык азчылыктардын өкүлдөрүнүн саны аз экендигин такай белгилеп келишет. Расмий маалыматтар боюнча, аялдар менен этникалык азчылыктардын (улуту кыргыз эмес) өкүлдөрүнүн саны милиция кызматкерлеринин жалпы санынын тийиштүү түрдө 6 жана 4 пайызын түзгөн. Улуттук статистикага ылайык, этникалык азчылыктар болжол менен калктын 27 пайызын түзөт.

Камакка алуу жол-жоболору жана кармалгандарга мамиле

КРнын Кылмыш-жаза кодексине ылайык, соттор гана тинтүү жана кармоого ордер берүүгө укуктуу. Прокурорлор судьяны айыпталуучу сот болгончо кармалышы керектигине ынандыруу жана далилдөө боюнча иш алпарганына карабастан активисттер ордери жок эле же жөнгө салуучу стандарттарды бузуу менен адамдарды кармоолор орун алып жаткандыгын билдиришкен. БӨУдар кабарлагандай, милиция кызматкерлери «ушудан акча өндүрсө болот» деп эсептеген аялуу айыпталуучуларды атайылап кармап кетип жүрүшкөн. Байкоочулар милиция тыюу салынган адабиятты атайылап этникалык өзбектерге таштап коюп, кийин аларды «тыюу салынган материалдарды сактап жүргөнсүң» деп айыптап, кармап жүргөн учурлар болгондугун маалымдашкан. Бийликтин кармалган адамды мыйзамдуу түрдө 48-72 саат бою айыбын угузуу үчүн кармоого акысы бар; бийлик, негизинен, бул чектөөнүн талабын сактаган. Мыйзамдын талаптарына ылайык, тергөөчүлөр кармалган адамдын үй-бүлөсүнө 12 саат ичинде анын кармалгандыгы туурасында кабарлоого милдеттүү. Иликтөө иштерин жүргүзүү мөөнөтүн чектөө 60 күндү түзөт. Антсе да, соттор өз каалоосуна жараша шектүүнү ага тагылган айыптоонун оордугуна жараша алдын ала камакта бир жылга чейин кармай алат, андан кийин, мыйзамга ылайык, шектүү бошотулушу керек. Иш сотко өткөрүлөөрү менен соттор иш аягына чыгарылган убакка чейин камакта кармоо мөөнөтүн эч кандай чектебестен узартууга укугу бар. Күрөөнүн негизинде убактылуу түрдө бошотуу тутуму, ошондой эле камакта кармоого альтернативалуу башка формалар, мисалы, чет өлкөгө чыгууга чектөө коюу жана үй камагында кармоо сыяктуу ыкмалар да колдонулат.

Камакка алынган же кылмыш жасоого айыпталган адамдар мамлекеттик эсебинен жактоочулук коргоого алынууга укуктуу. Мыйзам боюнча, айыпталуучунун камакка алынаар замат жактоочудан кеп-кеңеш алууга укугу бар, бирок алардын алгачкы жолугушуусу сот учурунда гана болгон учурлар арбын. Мурдагы жылдардагыдай эле, мындайга мыйзам тыюу салганына карабастан, бийлик кармалган жашы жете элек адамдын жактоочуга жолугуусуна уруксат бербей, ата-энесине кабарлабай, ата-энеси менен жактоочусун чакырбай туруп суракка алган учурлар болгондугу укук коргоочу топтор тарабынан белгиленген.

Мыйзамда шектүүлөрдүн белгилүү бир категориясы үчүн үй камагын пайдалануу мүмкүнчүлүгү каралган. Келип түшкөн маалыматтарда укук коргоо органдарынын кызматкерлери мыйзамдын бул талаптарын каалагандай колдонуу менен оор кылмыш

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

жасоого шектелгендерди куугунтуктоонун ордуна майда кылмыш жасагандарды түрмөгө отургузуп жаткандыктары көрсөтүлгөн.

Өзүм билемдик менен камакка алуу: Буга чейинки жылдардагыдай эле, бейөкмөт жана мониторинг кылуучу уюмдар, анын ичинде «Азаттык үнү», «Бир Дүйнө» жана «Справедливость» («Адилеттик»), өзүм билемдик менен камакка алынган учурлар боюнча даттанууларды катташкан. Байкоочулардын көбү мындай учурлардын так санын билүү мүмкүн эмес, анткени алардын көпчүлүгү жөнүндө кабарланбайт деп эсептешет. БӨУдардын маалыматына караганда, өлкөнүн түштүгүндө экстремисттик диний топторго катыштыгы болушу ыктымал делген адамдарды, көбүнчө этникалык өзбектерди, камакка алуу жана кысымга алуу уланууда.

Тыюу салынган «Хизб ут-Тахрир» экстремисттик тобуна катыштыгы бар деп камакка алынган адамдар тууралуу маалымат алынган. Мындай камакка алынгандар 2014-жылдан тартып күчөп бараткан тенденцияны улантты. Анткен менен «Бир Дүйнө» уюмунун сөзүнө караганда, айрым камакка алуулар укук коргоо органдарынын тутумундагы коррупциядан улам ишке ашырылган. Милиция кызматкерлери «тинтүүгө ордер бар» деп калп айтып, үйгө киргенден кийин «Хизб ут-Тахрир» уюмун жайылтууга арналган басылмаларды атайылап ыргытып коюп, андан кийин шектүү катары кармалган адамдан акча өндүрүп, анан бошотуп жиберем деген үмүт менен камакка алган учурлар жөнүндө арыздар бар.

Алдын-ала камакка алуу: сотко чейин өтө узак мөөнөттө камакта кармалган учурлар жөнүндө өтө көп арыздар берилген. Саясий көз бөмөчүлүк, татаал юридикалык жол-жоболор, жактоочулардын жеткиликтүү болбошу жана тергөө дараметинин чектелүү экендиги соттолуучулардын алдын ала камакта болуу мөөнөтү узарып кетип, 60 күндүк лимиттен да ашып кетүүсүнө алып келген. Алардын айрымдары мыйзамдуу негизде бир жыл бою камакта кармалган.

б. Адилеттүү соттук териштирүүлөрдү жүргүзүүдөн баш тартуу

Конституция жана мыйзамда көз карандысыз сот тутуму болушу каралган. Антсе да судьялар бирөөлөрдүн таасирине же коррупцияга дуушар болуп турган. Бир жыл ичинде соттук териштирүүлөрдүн жыйынтыктары алдын ала эле белгилүү болуп турган учурлар көп кездешкен. Бир катар булактар, анын ичинде БӨУдар, жактоочулар, өкмөттүк чиновниктер жана жеке жарандар айрым судьялар пара берип кызматка отурган деп билдиришкен. Көпчүлүк жактоочулар соттордун арасында паракорчулук кеңири кездеше тургандыгын белгилешкен. Бийлик, жалпысынан алганда, соттордун токтомдорун аткарып турган.

Көпчүлүк бейөкмөт уюмдар адилет соттук териштирүүлөргө болгон укуктун бузулушу, анын ичинде мойнуна алууга мажбурлоо, кыйноолорду колдонуу, жактоочуну чакыруудан баш тартуу жана ынандуу далилдердин жоктугуна же актоочу далилдердин болушуна карабастан соттоп салуу кеңири таралгандыгын маалымдашкан. Эл аралык байкоочулар сот отурумдары залында жана андан сырткары жерлерде айыпталуучуларга жана алардын жактоочуларына карата коркутуп-үркүтүүлөр жана зомбулук актылары болгондугу, ошондой эле судьяларга да курмандыктардын туугандары менен достору тарабынан опузалоолор болгондугу туурасында билдиришкен.

Июнь айында саясий активист Мурат Тунгишбаевди Казакстанга экстрадициялоо жөнүндө сот чечим кабыл алган. Эл аралык укук коргоочу топтор Тунгишбаевдин Казакстанда кыйноолорго дуушар болуу коркунучу бар экендиги жөнүндө кабарлашкан, ал эми анын жактоочусу соттун чечими кандай болоору алдын ала эле белгилүү экендигин билдирген. Өкүм чыгарылганга чейин Акыйкатчы Башкы прокурорго кайрылып, өткөрүп берүү жөнүндө өтүнүчтү «мыйзамсыз жана негизсиз» деп атап, аны четке кагууга чакырган. Экстрадиция июнь айынын аягында ишке ашырылган.

Азимжон Аскарлов, укук коргоочу жана этникалык өзбек, жети шериги менен бирге 2010-жылы Базар-Коргон районунда милиция кызматкерин өлтүрүүгө күнөөлүү деп табылган, жыл аяктаган мезгилде дале камакта болчу. 2016-жылы БУУнун Адам укуктары боюнча комитети Аскарлов өзүм билемдикке салып кармалганы, адам чыдагыс шарттарда камакта отурганы, кыйноолорго жана ырайымсыз мамилеге дуушар болгону жана тийиштүү деңгээлде өзүнүн жактоочулар тарабынан коргоонусун даярдай албаганы жөнүндө маалыматты жарыялаган. 2017-жылдын январь айында апелляциялык сот Аскарловду өмүр бою эркинен ажыратуу жөнүндө өкүмдү күчүндө калтырды.

Соттук териштирүүлөрдүн жол-жоболору

Мыйзамда айыпталуучулардын укуктары каралганы менен, сот тутумунун салттары менен практикасы конституциялык күнөөсүздүк презумпциясына такай карама-каршы келип, ал эми сотко чейинки иликтөөлөр күнөөнү далилдөө үчүн жетиштүү далил заттарды топтоого багытталган. Мыйзамдын талабына ылайык, соттор айыпталуучуларга аларга тагылып жаткан айыптоолор жөнүндө токтоосуз жана кеңири маалымат берип, зарылдыкка жараша котормочулар менен камсыз кылууга тийиш. Сот отурумдары мамлекеттик кыргыз, же расмий орус тилдеринде өткөрүлгөн. Көпчүлүк процесстер учурунда сот отурумунун жол-жоболору айыпталуучулардын темир тор артында отурушун талап кылган.

Жактоочулар соттор айыпталуучулардын күнөөлүү экендигинин далили жетишсиз болгон учурларда ишти тергөөчүлөргө кайра жөнөтүп коюп жатышат деп даттанышкан. Бул мезгил ичинде шектүүлөр камакта калтырылышы мүмкүн болчу. Жактоочулардын айтымында, судьялар түрмөгө камоо үчүн далилдер аз болгондугуна карабастан адатта соттолуучуларга шарттуу өкүм чыгарып коюшкан.

Соттук териштирүүлөр, эгер алар мамлекеттик жашыруун сырга же соттолуучулардын жеке турмушунун кол тийбестигине тиешеси болбогон учурда, эреже катары, коомчулук үчүн ачык-айкын шартта өткөрүлөт. Ал гана эмес жабык соттук териштирүүлөр учурунда да судьялар өкүмдү ачык-айрым элге жарыялаган учурлар да болгон. Мамлекеттик айыптоочулар кылмыш иштерин сотторго жөнөтөт, ал эми судьялар сот өндүрүшүнө жетекчилик кылат. Кылмыш иштерин бир судья карайт, ал эми апелляциялык иштер үч судьядан турган судьялар коллегиясы тарабынан каралат. Судьялардын соттук өкүмдөрдү аныктоого жана чыгарууга толук акысы бар. Жашыруун деп саналган документтер чектелген гана сандагы судьяларга жеткиликтүү болуп саналат. Бул болсо айыпталуучуларга улуттук коопсуздукка байланышкан иштер боюнча калыс соттук териштирүүлөрдүн жеткиликтүү болушун чектеп турат.

Мыйзамда соттук териштирүүлөр учурунда жактоочу менен айыпталуучунун ортосундагы жолугушуулардын саны чектелбей тургандыгы белгиленген, антсе да бийлик

жактоочулардын айыпталуучулар менен жолугушуусуна дайыма эле уруксат бере бербейт. Өкмөт колунда жок айыпталуучуларга жактоочуларды мамлекеттин эсебинен берип турган, ал эми айыпталуучулар жактоочунун кызматынан баш тартып, өздөрүн өздөрү коргоого мүмкүнчүлүк берилген. «Хьюман Райтс Вотч», жергиликтүү бейөкмөт уюмдар жана жактоочулар мамлекет тарабынан жазык иши боюнча коргоо үчүн бөлүнүп берилген жактоочулар прокурорлорго кошулуп алып, кардарларын тийиштүү деңгээлде коргобой келишкендигин маалымдашкан. Көпчүлүк байкоочулар, өзгөчө өлкөнүн түштүк жагындагылар, мындай жактоочуларды «чөнтөк жактоочулар» деп коюшат. «Чөнтөк жактоочулар» өз кардарларынан пара алып, аны милиция кызматкерлерине жана судьяларга берүү менен айыпталуучуну толук боштондукка чыгарууга жардамдашат.

Эл аралык байкоочулар кабарлагандай, айыл жергесиндеги өкүлчүлүктүн сапаты борбор шаардагыга караганда кыйла начар. Экстремизмге байланышкан кылмыш боюнча айыпталгандарга көп учурда милиция менен тыгыз байланышы болбогон жактоочуну табуу абдан кыйын болгон.

Мыйзамга ылайык, айыпталуучулар менен алардын жактоочулары бардык сот отурумдарына катышууга, күбөлөрдү суракка алууга, далилдерди келтирүүгө, күбөлөрдү чакырууга жана айыптоонун далилдерин соттук териштирүүлөргө чейин алууга укугу бар, бирок соттор көп учурларда бул талаптарды аткарышкан эмес. Күбөлөр адатта жеке өздөрү келип көрсөтмө бериши керек болчу. Белгилүү бир жагдайларда соттор көрсөтмөнү аудио, же видеожазуу аркылуу берүүгө уруксат беришкен. Мыйзамга ылайык, айыпталуучулар менен алардын жактоочуларынын көзмө-көз эркин баарлашууга, жолугушуулардын саны чектелбешине укугу бар. Айыпталуучулар менен прокурорлордун соттун чечимине даттанууга укугу бар. Апелляциялык сот айыпталуучуга төмөнкү инстанциядагы соттун өкүмүнө салыштырмалуу кыйла катаалыраак жаза чегериши мүмкүн.

Саясий туткундар жана кармалгандар

2017-жылдын ноябрында Жогорку сот «Ата-Мекен» партиясынын лидери Өмүрбек Текебаевди коррупцияга айыптоо боюнча сегиз жылга эркинен ажыратуу жөнүндө өкүмдү күчүндө калтырды. Бирок судья мунапыска шилтеме берүү менен өкүм боюнча эркинен ажыратуу мөөнөтүн төрт жарым жылга чейин кыскартты. Ушул жыл ичинде «Адилет» укуктук клиникасы Текебаевдин атынан БУУнун Адам укуктары боюнча комитетине даттанып, анда Текебаевди камоо жана анын иши боюнча соттук териштирүүлөр учурундагы мыйзам бузууларды тыкыр баяндап берген. Май айында парламенттин төрт мүчөсү өкүмдү кайрадан соттук карап чыгуу боюнча суроо-талап менен кайрылган. Июнь айында Жогорку сот адам уурдоого айыпталган парламенттин экс-депутаты Садыр Жапаровду 11,5 жылга эркинен ажыратуу жөнүндөгү өкүмдү күчүндө калтырды. Соттук процесстер менен апелляциялардын адилеттүүлүгүнө байланышкан маселелер бар экендигин эске алуу менен айрым байкоочулар жогоруда сөз болгон адамдарды саясий туткун катары карашкан.

Укук коргоочу уюмдар жогорку кызматтагы бир нече адамдын, анын ичинде мурдагы премьер-министрлер Сапар Исаков менен Жантөрө Сатыбалдиевдин коррупцияга айыпталып, июнь айында камакка алынышынын саясий жөнү бар деп аташты. Жыл аягында Исаков менен Сатыбалдиев соттук териштирүүлөрдү күтүп, тергөө изоляторунда болушту.

Жарандык-укуктук жол-жоболор жана соттук коргоонун каражаттары

Конституция менен мыйзамда жарандык иштер боюнча көз карандысыз жана калыс сот тутуму болушу каралган. Байкоочулар жазык иштерине байланышкан учурлардай эле жарандык сот тутумуна да сырттан таасир этүү, анын ичинде өкмөт тарабынан да таасир этүү мүмкүн деп эсептешкен. Жергиликтүү соттор жарандык, жазык, экономикалык, административдик жана башка иштерди карашат. Жогорку сот жогорку соттук орган болуп саналат. 2016-жылдын декабрындагы Конституциялык референдумдун натыйжасында өзгөртүүлөр киргизилген көптөгөн беренелердин ичинде Конституциянын 41-беренеси да бар. Ал жарандардын эл аралык укук коргоочу уюмдарга кайрылып, тебеленген укуктары менен эркиндиктерин эл аралык макулдашууларга ылайык коргоого болгон укугун кепилдейт. 41-беренеге киргизилген түзөтүү эл аралык органдардын чечимдери милдеттендирүүчү мүнөзгө ээ эмес экендигин, демек, өкмөт аларды милдеттүү түрдө аткарышы керек эместигин карайт.

Мүлктү кайра кайтарып алуу (реституция)

«Коргонуу жана куралдуу күчтөр жөнүндө» Мыйзам аскер адамдарына мамлекеттик коопсуздук максатында жеке менчикти конфискациялоо үчүн ыйгарым укуктарды берет. Мамлекет конфискацияланган мүлктүн наркына тете кенемте (компенсация) берүүгө тийиш.

б. Жеке жана үй-бүлөлүк турмушуна өзүм билемдик менен кийлигишүүдөн, турак-жайдын же кат жазышуулардын кол тийбестиги бузулушунан эркин болуу

Мыйзамга ылайык, телефон чалууларды угуу, үйлөрдү тинтүү, кат-кабарларды (корреспонденция) алып коюу жана ушуга окшогон иш-аракеттер үчүн, анын ичинде улуттук коопсуздукка байланышкан иштерде прокурордун санкциясы жана соттун чечими болушу талап кылынат. Мындай иш-аракеттерге кылмыштуулукка каршы күрөшүү максатында гана уруксат берилет. Жети өкмөттүк мекеменин жарандардын телефондук жана интернет-коммуникацияларына мониторинг кылууга мыйзамдуу ыйгарым укуктары бар.

2-бөлүк. Жарандык эркиндиктерди, анын ичинде төмөнкүлөрдү сактоо:**а. Ой-пикирди билдирүү эркиндиги жана сөз эркиндиги**

Конституция менен мыйзамда ой-пикир билдирүү жана сөз эркиндиги каралган. Жарандар, негизинен, бул укуктарын эркин ишке ашыра алышат. Бейөкмөт уюмдарынын жетекчилери менен Жалпыга маалымдоо каражаттарынын (ЖМК) укуктарын коргоочулар Жээнбековдун администрациясынын тушунда ЖМК үчүн жагдай кыйла жагымдуу болгондугун белгилешкен. Мында мурдагы администрация учурунда козголгон иштердин жабылгандыгы жана көз карандысыз ЖМКна каршы жалаа жабуу жөнүндө доо арыздардын бир топ кыскаргандыгы баса белгиленген. Ички цензура кеңири таралган көрүнүш болуп саналат жана, маалыматтарга ылайык, редакторлор менен саясий ишмерлер тарабынан объективдүү эмес, бурмаланган маалымат берүү максатында кысым болушу уланууда.

Ой-пикирин билдирүү эркиндиги: Буга чейинки жылдардагыдай эле, айрым журналисттер

этностор аралык мамилелер, «диний экстремизм» же улутчулдуктун өсүшү сыяктуу кылдаттыкты талап кылган темаларды чагылдырууга байланыштуу коркутуп-үркүтүүлөр болгондугу жөнүндө маалымдашкан. Бул тенденция өзгөчө өзбек тилинде чыккан ЖМКтарга байланыштуу көбүрөөк байкалат. Айрым журналисттер мамлекеттик чиновниктерди сындаган макалаларды жарыялаган учурда куугунтуктоого кабылышкан же коркунуч жаралгандыгын сезишкен.

Жарандык коомдун көптөгөн топтору Жазык кодексинин «улуттук (этностор аралык), расалык, диний же региондор аралык кастыкты козутуу» жөнүндөгү 299-беренеси көп колдонула тургандыгын белгилешкен. Байкоочулар маалымдагандай, айрым учурларда бийлик 299-берененин кеңири чечмеленишин этникалык азчылыктарга жана укук коргоочуларга тиешеси бар ой-пикирлерди айтууга тыюу салуу максатында пайдаланган. Хьюман Райтс Вотч 299-берене боюнча соттук териштирүүлөрдүн көпчүлүк бөлүгү республиканын түштүгүндөгү этникалык өзбектерге карата болгондугун билдирген. БӨУ маалыматтарына ылайык, 299-берене боюнча камакка алынган учурлардын 98 пайызы боюнча айыптоочу өкүм чыгарылган. Жарандык коом уюмдары 299-беренени бузуу жөнүндө процесстерди өзүм билемдик, саясатташтырылган жана кесипкөй эместик деп аташты. 2017-жылдын ноябрь айында оппозициянын атынан президенттик шайлоого катышкан экстремалар Өмүрбек Бабановго шайлоо алдындагы жолугушуулардын биринде чыгып сүйлөгөн сөзүндө 299-берененин бузган деген айып тагылган. (3-бөлүктү карагыла. Шайлоолор жана саясий ишмердүүлүк менен алектенүү).

Басма сөз жана ЖМКнын эркиндиги: Акыркы мезгилде көз карандысыз ЖМКнын өлкөдө эркин иштөөсүнө жолтоо болууга аракет кылынган. Мамлекеттик телевидениенин жаңылыктар түрмөгүнө катуу көзөмөл жүргүзүлүп тургандыгы белгиленген. ЖМК укуктарын коргоочу активисттер 2017-жылдагы президенттик шайлоо алдында ЖМКна кысым күчөгөнүн белгилешкен. Мындай кысым көз карандысыз ЖМК менен журналисттерге алардын макалаларына байланыштуу жарандык жана жазык доо арыздары берилишинен сезилген.

Өлкөдө чет элдиктерге жергиликтүү өнөктөштөр аркылуу ЖМКна ээлик кылуу боюнча бир аз мүмкүнчүлүк болгону менен 2017-жылдын июнунда президент «Жалпыга маалымдоо каражаттары жөнүндө» мыйзамына түзөтүүлөрдүн киргизилишин колдоп, тийиштүү мыйзам долбооруна кол койгон. Ага ылайык, чет элдик субъектиге ЖМК ачууга тыюу салынат жана телестанцияларга болгон чет элдик менчикке чектөөлөр коюлат. Ошентсе да, жергиликтүү өнөктөштөрдүн аркасы менен орус тилдүү телестанциялар камтуу жана жергиликтүү рейтинг жаатында басымдуулукка жетише алды. Бир катар россиялык ЖМК өлкө ичинде өзүн эркин сезип, өкмөт болсо аларга жергиликтүү ЖМК катары мамиле кылган.

Цензура же мазмунуна чектөө киргизүү: Буга чейинки жылдардагыдай эле, журналисттер менен БӨУ лидерлери айрым маалымат агенттиктери өз журналисттерине айрым саясатчылар же өкмөттүк чиновниктер туурасында сын пикирлерди жарыялабагыла деп тапшырма беришкендигин айтышкан. Башка булактардын айтымында, айрым маалымат агенттиктери өкмөттүк мекемелерден окуяларды белгиленген өңүттө чагылдыруу же таптакыр эле чагылдырбай коюу жөнүндө суроо-талаптарды алып турушкан.

Өкмөт Бишкек сотунун 2017-жылдын июнундагы чечимине байланыштуу колдонуучуларга Fergananeews.com сайты жеткиликтүү болушуна бөгөт койгон. БӨУдын лидерлери менен

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү билдиргендей, мамлекеттик теле-радио берүү компаниялары кысым алдында болуу менен өкмөттүн саясаты менен демилгелерин жайылткан материалдарды көрсөтүп, БӨУды, оппозициялык ишмерлерди жана жарандык коомдун активисттерин сындаган материалдарды иштеп чыгууну улантышкан.

Жалаа жабууну/жаманатты кылууну жайылткандыгы үчүн жоопкерчилик каралган мыйзамдар: Жалаа жабуу так аныкталып, белгиленген учурлардан тышкары учурда жазык кылмышы катары эсептелбегени менен БӨУдын лидерлери 2014-жылы кабыл алынган жалган айыптоолор жөнүндө түзөтүүлөрдү «жалаа жабуу үчүн жазык жоопкерчилигине тартуунун кайра кайрылып келиши» деп сүрөттөштү. Журналисттер аталган мыйзам ЖМКна карата жалаа жабуу жөнүндө доо арыздар менен жарандык сотторго кайрылып, ЖМК менен журналисттерди коргонууга аракет кылуу учурунда банкроттукка учуратууга мүмкүндүк бере тургандыгын белгилешти. 2015-жылы Конституциялык палата бул мыйзамды колдонуу чөйрөсүн тарытып, мындан ары ал жалпыга маалымдоо каражаттарында жасалган билдирүүлөргө карата эмес, милициянын отчетторунда билип туруп жалган билдирүү жасалган учурда гана пайдаланыла тургандыгын көрсөткөн. Антсе да кийинки чечимдер бул жобого карама-каршы келип калгандай болууда. Жалаа жабуу менен жаманатты кылуу жазык кылмышы катары эсептелбегени менен, жарандык доо арыздарда жоопкердин моралдык зыян үчүн кенемте (компенсация) төлөп бериши каралышы мүмкүн, ал эми анын көлөмү мыйзамда чектелген эмес. Байкоочулар соттор кенемтенин суммасы боюнча каалагандай чечим чыгара ала тургандыгын, ал эми кенемтени төлөп бербөө жазык куугунтугуна алынуу үчүн негиз катары боло ала тургандыгын белгилешкен.

2017-жылдын мартынан апрелине чейинки мезгилде Башкы прокуратура айрым адамдарга жана ЖМКна карата президенттин «кадыр-баркына жана ар-намысына шек келтиргендиги» үчүн беш жарандык доо арыз менен кайрылган. Март айында доо арыздардын бири боюнча жоопкер Нарын Айып мырза үч макала боюнча төгүндөө жарыялады.

Диффамация (чындыкка дал келбеген маалыматты жайылтуу) жөнүндөгү чечиле элек иштер, негизинен, мурдагы жана азыркы президент тарабынан чечилген. Май айында мурунку президент Алмазбек Атамбаев өз ыктыяры менен парламенттин мурдагы депутаты Чолпон Жакупова менен «Заноза» басылмасынын (азыр Kaktus.Media деп аталат) негиздөөчүлөрү Дина Маслова менен Нарын Айыпка каршы жалаа жабуу жөнүндө иштер боюнча чегерилген материалдык зыяндын ордун толтуруу жөнүндөгү доо арызын кайтарып алган. Атамбаев бул чечимди кабыл алганга чейин айыпталуучулардын айрымдары Жогорку соттун 2017-жылдагы токтомун аткарып коюшкан. Ага ылайык, мурдагы президент Атамбаевге «моралдык зыян үчүн» 29,5 миллион сом (430,000 АКШ доллары) өлчөмүндө кенемте төлөп берүү каралган.

Февраль айында президент Жээнбеков 24.kg маалымат агенттигинен беш миллион сом (73,000 АКШ доллары) өлчөмүндөгү «моралдык зыян үчүн» кенемтени алуудан баш тарткан. 2017-жылдын январь айында 24.kg өз жаңылыктар сайтына төгүндөө жарыялап, Жээнбековдон кечирим сураган. 2017-жылдын сентябрында ошол мезгилдеги президенттикке талапкер Жээнбеков бир тууган Жээнбековдордун радикал араб уюмдары менен тыгыз байланышы бар деп жазылган макаланы жарыялагандыгы үчүн 24.kg агенттигине жана парламенттин экс-депутаты Кабай Карабековго каршы доо арыз менен сотко кайрылган. 2017-жылдын октябрында Бишкек соту Жээнбековдун пайдасына чечим

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

чыгарып, ага ар бир жоопкер 5 миллион сомдон кенемте төлөп берүүгө тийиш болгон. Апрельде президент Жээнбеков Карабеков расмий кечирим сурагандан кийин өз доо арызын кайтарып алган.

«Адилет» укуктук клиникасы жалаа жабууга айыпталган журналисттерди дайыма коргоп келгендигин жана жалпыга маалымдоо каражаттары доо арыз берилишинен такай чочулап турушкандыгын маалымдаган.

Интернет эркиндиги

Өкмөт, негизинен, Интернеттин, анын ичинде социалдык тармактардын веб-сайттарынын жеткиликтүү болушуна уруксат берген жана анын тийиштүү юридикалык ыйгарым укуктарсыз жеке онлайн-кабарларды көзөмөлдөгөнү туурасында анык маалымат жок. Бир жыл ичинде өкмөт «экстремисттик» жана террорчулук мүнөздөгү материалдарды жайылткан вебсайттарга соттун чечими жок эле бөгөт коюп койгондугу туурасында маалымат келип түшкөн эмес. ЖМКнын маалыматына караганда, август айында соттор социалдык тармактардын беш аккаунтуна жана сегиз медиалык каналга экстремисттик контентке жол бергендиги үчүн бөгөт койгон.

Эл-аралык телекоммуникациялык биримдигинин маалыматы боюнча, Интернеттин өлкөдө жайылуу деңгээли 2017-жылы 38 пайызды түзгөн.

Академиялык эркиндик жана маданий иш-чаралар

Өкмөт тарабынан академиялык эркиндикке эч кандай чектөө коюлган эмес. Алдыңкы диний билим берүүнү сунуштаган мекемелер отчет берип туруу саясатын бекем карманышы керек, бирок алар академиялык эркиндикке чектөөлөр коюлгандыгы жөнүндө эч кандай маалымат беришкен эмес.

б. Тынч чогулуу жана биригүү эркиндиги

Мыйзамда чогулуу жана биригүү эркиндиктери каралган жана өкмөт, жалпысынан, бул укуктарга сый-урмат менен мамиле кылат.

Тынч чогулуу эркиндиги

Бул укук Конституцияда бекитилген жана өкмөт, жалпысынан, аны карманат. Уюштуруучулар менен катышуучулар пландалып жаткан чогулуштар туурасында бийликти кабардар кылууга тийиш, бирок Конституция алдын ала маалымат берилбеген учурда да бийликтин тынч чогулууга тыюу салуусуна же чектөөсүнө жол бербейт. Анткен менен жергиликтүү бийлик органдарынын эл алдындагы иш-аракеттерди токтотууну талап кылууга, эрежелер сакталбаган учурда чогулушту токтотуу боюнча чараларды көрүүгө укугу бар.

Биригүүгө болгон эркиндик

Мыйзамда биригүүгө болгон эркиндик каралган жана өкмөт, жалпысынан, бул укукту урматтайт. БӨУдар, профсоюздар, саясий партиялар жана маданий бирикмелер Юстиция

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

министрлигинде каттоодон өтүүгө тийиш. БӨУдардын жок дегенде үч мүчөсү болушу керек, ал эми башка уюмдардын ондон кем эмес мүчөсү болууга тийиш. Юстиция министрлиги кандайдыр бир жергиликтүү бейөкмөт уюмун каттоого алуудан баш тарткан эмес. Мыйзам саясий партиялар менен чет жактан каржыланган бейөкмөт уюмдарына, анын ичинде алардын өкүлчүлүктөрү менен филиалдарына саясий максаттарды көздөөгө тыюу салат.

Өкмөт өзү экстремисттик деп эсептеген болжол менен 21 «диний багыттагы» топтун, анын ичинде «Аль-Каида», «Талибан», «Чыгыш Түркстан ислам кыймылы», «Күрд элдеринин конгресси», «Чыгыш Түркстанды бошотуу уюму», «Хизб ут-Тахрир», «Ислам жихады биримдиги», «Түркстандын ислам партиясы», «Биригүү чиркөөсү» (Мун Сан Мен), «Такфир Жихадчы», «Джаиш ал-Махди», «Джунд аль-Халифа», «Ансарулла ат-Такфир вал-Хиджра», «Акромия», «ИЛИМ» (ИГИЛ), «Джабхат ан-Нусра», «Катибат аль-Имам аль-Бухари», «Джаннат ошиклари», «Джамаат ал-Таухид вал Джихад» жана «Якын Инчар» уюмдарынын ишмердүүлүгүнө тыюу салган. Бийлик ошондой эле Саид Бурятский катары белгилүү болгон А.А.Тихомировго байланышкан бардык материалдар менен ишмердүүлүккө да тыюу салган.

Акыркы жылдардагыдай эле, көптөгөн укук коргоочулар Хизб-ут-Тахрирге байланышкан материалдарды сактоого жана жайылтууга айыпталган адамдарды камоо жана соттук куугунтуктоого алуу улантылып жаткандыгын кабарлашкан. (1.d.бөлүгүн карагыла). «Хизб ут-Тахрирдин» мүчөсү болушу ыктымал делген адамдар көбүнчө өлкөнүн түштүгүндө камакка алынган жана этникалык өзбектерди камтыган. Өкмөт камакка алынгандардын көпчүлүгүн мыйзамсыз диний материалдарды сактап жүргөн деп айыптаган. Айрым учурларда бейөкмөт уюмдары милиция Хизб-ут-Тахрирдин материалдарын камалгандарга каршы далил катары атайылап таштап койгон деп божомолдошкон.

в. Дин тутуу эркиндиги

АКШ Мамлекеттик департаментинин *Эл-аралык дин тутуу эркиндиги жөнүндө отчетун* бул шилтеме боюнча карагыла: www.state.gov/religiousfreedomreport/.

г. Которулуу эркиндиги

Мыйзамда ички которулуулар, чет өлкөгө чыгуу, эмиграция жана репатриация эркиндиги каралган жана өкмөт, жалпысынан, бул укуктарды урматтайт. Ички миграция жөнүндө мыйзамда которулуу эркиндиги каралган. Өкмөт, жалпысынан, бул укукту урматтап, жарандар, адаттагыдай, өлкө ичинде жеңил эле которулуп жүрүүгө мүмкүнчүлүгү болгуп келген. Өкмөт Бириккен улуттар уюмунун Качкындар боюнча Жогорку комиссарынын башкармалыгы (БУУ КЖКБ) жана башка уюмдар менен качкындарга, башпаанек издеген адамдарга, жарандыгы жок адамдарга жана башка мандатка төп келген адамдарга белгилүү бир коргоону жана жардам берүүнү камсыздоо максатында кызматташкан.

2016-жылы «Террорчулук жана экстремизм менен күрөшүү жөнүндө» мыйзамына киргизилген түзөтүүлөр террорчулук же экстремисттик ишмердүүлүк үчүн соттолгон каалаган адамды кыргыз жарандыгынан ажыратып коюуга мүмкүнчүлүк берет. Бир жыл ичинде аталган мыйзам колдонулган эмес.

Чет өлкөлөргө баруу: Миграция жөнүндө мыйзам мамлекеттик жашыруун сыр катары классификацияланган маалымат жеткиликтүү болгон адамдардын ошол маалымат ачыкталганга чейин чет өлкөгө чыгуусуна тыюу салат.

Качкындарды коргоо

Башпаанек жайдын жеткиликтүү болушу: Мыйзамда башпаанек берүү же качкын макамын берүү мүмкүнчүлүгү каралган, ал эми өкмөт качкындарды коргоо тутумун түзгөн. Качкындар жөнүндө мыйзамда өздөрү жашаган өлкөдөн чыгып жаткан мезгилде качкын болбогон адамдарды камтыган жана алардын макамы жөнүндө чечим сот тарабынан кабыл алынганга чейин документтеринин жарактуу мөөнөтүн узартуу каралган басмырлабоо жөнүндө жоболорун камтыйт.

Ишке орношуу: өлкөдө расмий макамы болбогон БУУ мандаты алдындагы качкындар мыйзамдуу түрдө ишке орношо алышпайт, аларга медициналык кызмат көрсөтүүлөр жеткиликтүү эмес, өздүгүн тастыктаган документти алууга укугу жок болуп саналат. Ошондуктан алар иш берүүчүлөр тарабынан эксплуатациялоого дуушар болушкан, жумуш берүүчүлөр аларга аз айлык акы төлөп, жеңилдиктерди беришкен эмес, ошондой эле эмгек жөнүндө жобону да сакташкан эмес. Алар бийликке даттана алган эмес. Ал эми өлкөдө расмий макамы бар качкындардын ишке орношууга мыйзамдуу укугу бар.

Негизги кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүү болушу: Расмий макамы жок качкындар менен БУУ мандаты алдында башпаанек издеген адамдардын мамлекет каржылаган социалдык жөлөкпулдарды алууга укугу болгон эмес. Өлкөдө расмий макамы бар качкындар үчүн негизги кызмат көрсөтүүлөр жеткиликтүү болуп саналат.

Жарандыгы жок адамдар

БУУ КЖКБнын өкүлдөрү өлкөдөгү жарандыгы жок адамдар бир нече категорияга бөлүнө тургандыгын билдиришкен. Июль айында жарандыгы жок адамдардын тизмесинде 1189 адам болгон. Бул 2014-жылдагы 13431 адамга салыштырмалуу алардын саны кыйла кыскаргандыгын көрсөтүп турат. КЖКБнын өкмөт жана өнөктөш БӨУ менен биргеликте каттоо жана документтештирүү боюнча жалпы улуттук кампанияны жүргүзүүнүн аркасында алардын ичинен 11636 жарандыгы жок адам жарандык алган же жарандыгы жок адам деген макамга ээ болгон. Июль айында өлкөдө Кыргызстандын жарандарына турмушка чыккан жана кыргыз жарандыгын ушул күнгө чейин ала албай келе жаткан болжол менен 1600 өзбек аял болгон (мындай аялдардын көпчүлүгүнүн өзбек паспортторунун да мөөнөтү өтүп кеткен, бул болсо алардын кыргыз жарандыгын алуу боюнча аракетин кыйындатууда). Башка категорияга цыгандар, жарактуу мөөнөтү өтүп кеткен советтик документ менен жүргөн жарандар, ата-энесинин бири же экөө тең жарандыгы жок болгон балдар, ошондой эле Россиянын жараны болууга үмүттөнүп кыргыз жарандыгынан баш тарткан эмгек мигранттарынын балдары кирет. Өкмөт эмгек шарттарынын эксплуатациялоого шайкеш болушун сотто далилдөө үчүн укуктук жөндөмдүүлүктөрү жетишсиз болгон жарандыгы жок адамдарга социалдык жөлөкпулдар жеткиликтүү кылуудан жана иштөөгө расмий түрдө уруксат берүүдөн баш тарткан. Мамлекеттик каттоо кызматы жарандыгы жок адамдардын маалыматтык базасын түзүп, бул базага ага кайрылган адамдарды гана киргизген.

3-бөлүк. Саясий процеске катышуу эркиндиги

Конституция жарандарга жалпы жана теңдеш шайлоо укугунун негизинде жашыруун добуш берүү жолу менен өткөрүлгөн эркин жана адилет мезгилдүү шайлоолор учурунда өз өкмөтүн шайлап алууга мүмкүнчүлүк берет. Иш жүзүндө айрым жол-жоболук жана техникалык мыйзам бузуулар белгиленген.

Шайлоолор жана саясатка катышуу

Акыркы шайлоо: 2017-жылдын октябрында шайлоочулар мурунку премьер-министр Сооронбай Жээнбековду президенттикке шайлады. Ал жалпы берилген добуштардын болжол менен 55 пайызын алды. ЕККУ шайлоону атаандаштык мүнөздө өттү деп белгиледи, анткени аларга 11 талапкер катышкан. Талапкерлердин, жалпысынан алганда, шайлоо алдындагы шайлоо өнөктөштүктөрүн эркин өткөрүүгө мүмкүнчүлүгү болгон, ошентсе да административдик ресурсту кыянаттык менен колдонуу, шайлоочуларга кысым көрсөтүү жана добуштарды сатып алуу учурлары тынчсызданууну жаратпай койгон жок.

Март айында коопсуздук кызматы 2017-жылдагы президенттик шайлоодо экинчи орунду ээлеген Өмүрбек Бабановго каршы «бийликти басып алууга жана массалык баш-аламандык уюштурууга» камдангандыгы үчүн кылмыш ишин козгогон. Буга чейин 2017-жылдын ноябрь айында Башкы прокуратура Бабановго шайлоо алдындагы жолугушуулардын биринде айткан сөздөрү үчүн «конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө ачык үгүттөө» жана «диний же этностор аралык кастыкты козутуу» (Жазык кодексинин 299-беренеси) боюнча айып таккан. ЖМК маалыматына караганда, Бабанов өлкөдөн сырткары жакта күн кечирүүдө.

Саясий партиялар жана партиялык катышуу: Парламенттин мүчөлөрү «партиялык тизмелер» улуттук тутуму аркылуу шайланышат. Добуш берүүдөн кийин партиялык лидерлер тизмелерди көп учурда аялдардын кызыкчылыктарына зыян келтирүү менен такай өзгөртүп турушкан. 2017-жылы шайлоо жөнүндө мыйзамга киргизилген түзөтүүлөргө ылайык, парламенттин ыйгарым укуктарын токтоткон мүчөлөрүнүн ордуна парламентке ошол эле жыныстагы адам келиши керек деген талап коюлган.

Аялдар менен азчылыктардын катышуусу: Аялдар менен азчылыктардын өкүлдөрүнүн саясий процесстерге катышуусуна мыйзам тарабынан чектөө коюлган эмес жана алар чындап эле бул процесстерге катышкан. Шайлоо кодекси партиялык тизмеде эркек да, аял да талапкерлер болушун, партиялык тизмеде бир жыныстагы талапкерлердин саны 70 пайыздан ашпоосун талап кылат. Ноябрь айында парламенттеги орундардын 10 пайыздан азыраагы гана аялдарга тийиштүү болгон.

Мыйзам боюнча, аялдардын өкүлдөрү бийликтин бардык бутактарында орун алып, мамлекеттик жана муниципалдык бийлик органдарындагы кызматкерлердин 30 пайызынан аз эмес бөлүгүн түзүшү керек. Мыйзамда алардын кандай деңгээлдеги кызматты ээлеши керектиги так аныкталган эмес.

4-бөлүк. Коррупция жана өкмөттөгү ачык-айкындуулуктун жетишсиздиги

Мыйзамда коррупция үчүн соттолгон мамлекеттик кызмат адамдары үчүн жазык жазалары каралганы менен өкмөт бул мыйзамды натыйжалуу колдонбогондуктан, кызматтагы

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

адамдардын коррупцияга аралашуусу жазасыз калып келген. Бир жыл ичинде өкмөттөгү коррупция туурасында көптөгөн билдирүүлөр келип түшүп турган. Трансперенси Интернешнл уюмунун маалыматы боюнча, мамлекеттик кызматкерлер катышкан коррупция боюнча иштерди иликтөө жана мыйзамдык куугунтуктоого алуу бир кылка эмес, иргелип жасалгандай көрүнөт. Иликтөөдөн жана соттук куугунтуктоодон кутулуу максатында пара берүү укук коргоо ишмердүүлүгүнүн бардык деңгээлинде олуттуу көйгөйгө айланган. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери, өзгөчө – өлкөнүн түштүгүндө иштегендер, өзүм билемдик менен камакка алууну, кыйноолорду жана жазыктык куугунтуктоого алам деп коркутууну жарандардан пара алуунун каражаты катары көп колдонушкан. (1-д. бөлүгүн карагыла).

Коррупция: Коррупцияны иликтөөгө ыйгарым укугу бар болгон мамлекеттик жападан-жалгыз орган – УКМКнын Коррупцияга каршы кызматы. Ал көз карандысыз мамлекеттик орган болуп саналат жана анын бюджетти УКМКнын оперативдик бюджетинин алкагында куралат. Кызмат жарандык коом менен болгон чектелген мүнөздө кызматташып турган. Каржы полициясы катары белгилүү болгон Экономикалык кылмыштарга каршы күрөшүү боюнча мамлекеттик кызмат каржылык кылмыштарды, анын ичинде коррупциялык кылмыштарды иликтөө менен алектенет.

Январда парламент менен УКМК Бишкек ЖЭБин ремонттоого байланышкан иш боюнча өз алдынча иликтөө жүргүзүп баштаган. УКМКнын иликтөөсүнүн жыйынтыгы боюнча бийлик бир нече жогорку кызматтагы саясий ишмерлерди камакка алган, анын ичинде эки мурдагы премьер-министр, Бишкек шаарынын мэри жана Мамлекеттик бажы кызматынын жетекчиси бар. Жыл аяктап бараткан мезгилде алар даке камакта болуп, ал эми тергөө иштери улантылып жаткан. Май айында Экономикалык кылмыштарга каршы күрөшүү боюнча мамлекеттик кызмат көз карандысыз журналист Эльнура Алкановага карата иликтөөсүн токтоткон. 2017-жылы Бишкекке жакын жердеги мамлекеттик менчикти коррупциялык өңүттө сатууга байланышкан отчетторду жарыялагандан кийин адегенде ага карата «маалыматты мыйзамсыз алуу» жана «купуя банктык маалыматты ачыктоо» боюнча айып тагылган.

Каржылык маалыматты ачыктоо: Мыйзамга ылайык, бардык мамлекеттик кызмат адамдары өз кирешелери менен активдери туурасында маалыматты ачык жарыялашы керек. Мамлекеттик кадр кызматы ушул маалыматты жарыялоого жооптуу болуп саналат. Убагында тийиштүү маалыматты бербеген мамлекеттик кызмат адамдары иштен бошотулушу ыктымал, бирок мындай жаза дайыма эле колдонула бербейт.

5-бөлүк. Бийликтин адам укуктары бузулушу ыктымалдыгын эл аралык жана өкмөттүк эмес иликтөөлөргө болгон мамилеси

Мамлекеттик кызмат адамдары кээде алар менен кызматташуудан баш тартып, алардын пикирине кулак салбай койсо да, өлкөдө көп сандаган улуттук жана эл аралык укук коргоочу уюмдар активдүү иш алып барышты.

Өкмөттүн иш-аракети айрым учурларда бейөкмөт уюмдарынын эркин иштешине жолтоо болду.

Бириккен Улуттар Уюму же башка эл аралык уюмдар: Өкмөт Бириккен Улуттар Уюмуна жана башка уюмдарга, анын ичинде ЕККУга, ККЭЖке, Норвегия Хельсинки комитетине жана Миграция боюнча эл аралык уюмга (МЭАУ) мыйзам бузууларды иликтөө же адам укуктары жаатындагы көйгөйлөргө мониторинг кылуу максатында өлкөгө келүүсүнө уруксат берген. Өкмөт эл аралык уюмдардын Азимжан Аскароровго жолугушууна чектөө киргизгени менен башка учурларда аларга жарандык коомдун активисттери менен жолугууга, камак жайларына барууга жана кармалган адамдар менен мамлекеттик кызматкерлер менен жолугушуусуна эч кандай бөгөт койгон эмес.

Адам укуктары боюнча мамлекеттик органдар: Акыйкатчынын кеңсеси жеке адамдардын жана бейөкмөт уюмдарынын атынан көз карандысыз адам укуктарын коргоочу катары чыгып турган, ошондой эле соттук териштирүүгө алуу үчүн иштерди сунуштоого ыйгарым укуктарга ээ болгон. Байкоочулар белгилегендей, коопсуздук органдарында өкүм сүргөн жазасыз калуу маанайы жана алардын жарандарга карата көз карандысыз иш-аракеттерди жасоого жөндөмдүү болушу Акыйкатчыга бериле турган даттануулардын саны менен түрлөрүн чектеп койгон.

Акыйкатчы институту адам укуктары бузулгандыгы туурасында даттанууларды кабыл алууга катышып, ал даттанууларды иликтөө жүргүзүү үчүн тийиштүү органдарга жиберип турганы менен жергиликтүү да, эл аралык байкоочулар да анын ишинин натыйжалуулугуна жана саясий көз карандысыздыгына шеге бар экендигин белгилешкен. Июнь айында Акыйкатчы Кубат Оторбаев кызматынан кеткен. Оторбаев анын кызматынан чегинүүсү тышкы кысымга байланыштуу эместигин айтканы менен парламентарийлер мезгил-мезгили менен анын ишмердүүлүгүн сынга алып, анын мөөнөтүнөн мурда отставкага кетүүсү жөнүндө маселени байма-бай көтөрүп турган. 26-сентябрда УКМКнын мурдагы кызматкери Токон Мамытов Акыйкатчы болуп дайындалган; укук коргоочулар бул чечимди сынга алышкан.

6-бөлүк. Басмырлоо, коомдо укуктарды кысымга алуу жана адамдарды сатуу

Аялдар

Зордуктоо жана үй-бүлөдөгү зомбулук: Зордуктоо, анын ичинде жубайы тарабынан зордукталуу мыйзамсыз болуп саналат, бирок, буга чейинки мезгилдегидей эле, өкмөт бул мыйзамдын натыйжалуу сакталышын камсыздай алган эмес, ал эми зордуктоо учурларынын статистикасы азайтылып көрсөтүлгөн. Сексуалдык зомбулук үчүн айыптоочу өкүм чыгарылган учурда үч жылдан сегиз жылга чейин түрмөгө камоо түрүндөгү жаза чегерилет. Прокурорлор зордуктоо жөнүндөгү иштерди сотко сейрек учурларда гана өткөрүп берип турушкан. 2016-жылдагы козголгон иштер же соттолгондор жөнүндө статистика жокко эсе. Милиция, жалпысынан, жубайы тарабынан зордукталууну жазык эмес, административдик иш деп эсептеген.

Мыйзамда үй-бүлөлүк зомбулук менен жубайы тарабынан зомбулук жасалышына түздөн-түз тыюу салынганы менен аялдарга жана кыздарга карата зомбулук дале олуттуу көйгөй бойдон калууда, анткен менен бул туурасында маалыматтар азайтылып көрсөтүлөт.

Үй-бүлөлүк зомбулук үчүн айып салуудан тартып 15 жылга чейин эркинен ажыратуу түрүндөгү жаза колдонулат. 15 жылга түрмөгө кесүү зомбулук/ырайымсыз мамиле өлүмгө алып келген учурларда пайдаланылат. 2015-жылы Хьюман Райтс Вотч үй-бүлөлүк зомбулуктун бир катар ырайымсыз формаларын каттап, өкмөт иликтөө иштерин жетиштүү деңгээлде жүргүзбөгөндүгүн жана бул иштер боюнча соттук куугунтуктоо болушун камсыздабагандыгын, тийиштүү кызмат көрсөтпөгөндүгүн жана аман калган курмандыктарга колдоо болбогондугун, алардын корголушун жана укук бузуучулардын

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

жазаланышын камсыздабагандыгын аныктаган. Акыркы жылдары катталып, сотто каралган аз сандагы учурларда көпчүлүк айыптоолор кылмыш катары эмес, административдик укук бузуу катары эсептелинип, бул болсо күнөөлүүлөргө карата жазанын жеңилерээк түрлөрү колдонулушун шарттаган.

2017-жылдагы үй-бүлөлүк зомбулукка каршы мыйзам коргоо ордерлерин берүү жол-жоболорун жөнөкөйлөткөн жана үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыктарын коргоону күчөткөн. Мыйзам милиция үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө ишти каттап, экономикалык зомбулукту дене-бойлук жана психологиялык зомбулук сыяктуу эле ырайымсыз мамиле кылуунун формаларынын бири катары таанылышын талап кылат. Андан тышкары, күбөлөргө зомбулук, ырайымсыз мамиле болгон учурлар жөнүндө кабарлоого укук берет жана милиция кызматкерлери алардын маалыматы боюнча тийиштүү чараларды көрүшүн талап кылат.

Аялдарга карата жасалган кылмыштардын көпчүлүгү психологиялык кысымга алуудан, экономикалык көз карандылыктан, маданий каада-салттан, стигматизация менен социалдык жек көрүүдөн коркуудан, укук коргоо органдары тарабынан кош көңүл мамиледен улам катталган эмес. Ошондой эле зомбулук жөнүндө билдирген аялга карата анын жубайы тарабынан өч алуулар болгон учурлар туурасында да маалыматтар бар. Өкмөт үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыктарына башпаанек берген «Сезим» борборуна турак-жай бөлүп берип, анын чыгымдарын төлөп берген.

Башка зыяндуу салттуу практикалар: буга мыйзам тыюу салганына карабастан, аялдар менен кыздарды ала качуу практикасы уланууда. ЕККУнун 2017-жылдагы берген баасына караганда, жылына 12000 жаш аялды никеге туруу максатында ала качышат, ал эми алардын 20 пайызы зордуктоого дуушар болушат. Ала качуу жолу менен никеге турган колуктулар көп учурларда үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыгы болуп калышат, ал эми алардын билим алууга жана ишке орношууга мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болот. Бул практиканын терс таасири ала качуу менен турмушка чыккан колуктулардын балдарына да тиет. Байкоочулар катталбаган диний никеге тургузуу практикасы эртелеп никеге тургузуу, көп аял алуу жана кыздарды ала качуунун саны жогорулашына алып келип жаткандыгын маалымдашкан. Ал ошондой эле мындай никелер жөнүндө маалыматтын болушуна да таасирин тийгизет.

Ала качуунун айрым курмандыктары коргоо ордерлерин алуу үчүн жергиликтүү милицияга кайрылган, бирок бийлик көп учурда коргоо ордерлеринин талаптарын так аткарган эмес. 2018-жылдын май айында 20 жаштагы Бурулай Турдаалы кызын ала качууга аракет кылган учурда милиция кызматкерлери тарабынан Марс Бөдөшев кармалган. Милиция кызматкерлери Бөдөшев менен Бурулай Турдаалы кызын милициянын кабыл алуу бөлүмүндө бирге кармап турушкан. Милиция кызматкерлеринин кийинки иш-аракеттерин күтүп жаткан учурда Бөдөшев Бурулай Турдаалы кызына бычак сайып, ал каза тапкан. Адам өлтүрүүдөн кийин Ички иштер министрлиги 23 милиция кызматкерин шалаакылык беренеси боюнча жоопко тарткан. 10-декабрда Бишкек шаардык соту Бөдөшевди Турдаалы кызын өлтүрүүгө күнөөлүү деп таап, 20 жылга эркинен ажыраткан. Бөдөшевге ала качууга жардам берген Акмат Сейитов жети жылга кесилген. 2013-жылы өкмөт ала качуу үчүн жазаны 10 жылга түрмөгө отургузууга чейин жеткирип, катаалдантканы менен бейөкмөт уюмдар ала качуу катталган учурлар көбөйбөй, мындай кылмыш үчүн жазык куугунтуктоосу кээде гана ишке ашырылып жаткандыгын кабарлашкан.

Сексуалдык ыдык көрсөтүүлөр: ЖМКлардын маалыматы боюнча, сексуалдык ыдык көрсөтүүлөр иш орундарында жана коомдук транспортто кеңири таралган. Мыйзам сөз

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

жүзүндөгү сексуалдык ыдык көрсөтүүлөргө эмес, дене-бойлук сексуалдык ыдык көрсөтүүлөргө гана тыюу салган.

Калктын санын мажбурлап жөнгө салуу: Мажбурлап бойдон алдыруу же мажбурлап тукумсуз кылуу жөнүндө маалымат болгон эмес.

Басмырлоо: мыйзамда аялдар менен эркектерге теңдеш укуктук макам менен укуктар бериле тургандыгы каралган, бирок мыйзамдын талаптары натыйжалуу сакталбагандыктан улам аялдарга карата басмырлоо да эле болуп келе жатат.

Аялдар көйгөйлөрү боюнча иш алып барган бейөкмөт уюмдарынын маалыматы боюнча, буга чейинки жылдардагыдай эле эркектерге салыштырмалуу аялдардын саламаттыгы начарыраак, зомбулукка көбүрөөк дуушар болушат, ошондой эле үйдөн тышкары иштөөгө мүмкүнчүлүктөрү азыраак, өз кирешесин өз алдынча чыгымдоого мүмкүнчүлүктөрү азыраак бойдон калууда.

Балдар

Төрөттү каттоо: мыйзамда өлкөдө төрөлгөн ар бир бала туулгандыгы жөнүндө күбөлүктү жана жарандыкты алууга, жергиликтүү каттоодо болууга укугу бар экендиги каралганы менен айрым балдардын жарандыгы жок (2-д.бөлүгүн карагыла). Башка өлкөгө көчүп кетип, ошол жактын жарандыгын алган мигранттардын балдары кыргыз жарандыгын алуу үчүн атасы да, энеси да Кыргызстандын жараны болгондугун далилдеши керек болгон.

Билим берүү: Мыйзамда окутуунун алгачкы 9 жылында же 14-15 жашка чейин милдеттүү жана акысыз билим берүү болушу каралган. Орто билим берүү акысыз жана 17 жашка чейинкилердин бардыгына тиешелүү болуп саналат. Өкмөт бардык окуучулар үчүн акысыз базалык билим берүүнү камсыздай алган жок, ал эми жашаган жери боюнча каттоо тутуму качкындардын, мигранттардын же жарандыгы жок адамдардын балдарына социалдык кызмат көрсөтүүлөр, анын ичинде билим берүү жеткиликтүү болушун чектеп койгон. Балдары мамлекеттик мектептерге барган үй-бүлөлөр көп учурда мыйзамсыз административдик акча чогултууга дуушар болуп турушкан.

Балдарга ырайымсыз мамиле: балдарга ырайымсыз мамиле, анын ичинде уруп-сабоо, балдар эмгеги жана кыздар менен балдарды коммерциялык сексуалдык эксплуатациялоо мурдагыдай эле орун алып келди.

Эртелеп жана мажбурлап никеге тургузуу: 16 жана 17 жаштагы балдар жергиликтүү бийликтин макулдугу менен мыйзамдуу никеге турса болот, бирок кандай жагдай болбосун 16 жашка чейин жарандык никеге турууга мыйзам тыюу салат. Ала качуу мыйзамсыз иш-аракет экендигине карабастан, бул практика да эле кездешкен (карагыла: 6-бөлүк, аялдар). Жашы жете элек колуктуларды ала качкан фактылардын бардыгы эле расмий каттоого алына бербейт.

ЮНИСЕФтин 2018-жылдагы маалыматы боюнча, 20 жаштан 49 жашка чейинки курактагы үй-бүлөлүү аялдардын 12,7 пайызы 18 жашка чыга электе турмуш курушкан. Хьюман Райтс Вотч уюму 2015-жылдагы үй-бүлөдөгү ырайымсыз мамиле маселеси боюнча баяндамасында өкмөттүн ала качуу же эртелеп никеге тургузуу же мажбурлап никеге тургузуунун башка

формаларына байланышкан көйгөйгө тийиштүү көңүл бурбай жаткандыгын көрсөткөн. 2016-жылдагы мыйзамда жашы жете электердин катышуусу менен ишке ашырылган диний нике кыюу үчүн кылмыш жоопкерчилиги каралган. Кылмыш иштери козголгон эмес.

Балдарды сексуалдык эксплуатациялоо: мыйзам балдарды сатууга, балдарды соодалоого, балдар сойкулугуна жана балдар порнографиясына жана башка балдарга карата сексуалдык мүнөздөгү кылмыштарга тыюу салат. Мыйзамда эгер курмандык жаш бала болсо, адамдарды сатуу, сойкулук кылууга мажбурлоо үчүн жазык жоопкерчилигине тартуу жана 15 жылга чейин эркинен ажыратуу каралган. Ошондой эле кимдир-бирөөнү зомбулук же зомбулук жасайм деп коркутуу, шантаж, мүлкүн жок кылуу же талкалоо же алдамчылык жолу менен сойкулукка тартууну кылмыш катары аныктайт.

Жазык кодекси балдар порнографиясын жайылтууга жана балдар порнографиясына тиешеси бар материалдарды жайылтуу максатында сактоого тыюу салат. Мыйзамда балдар порнографиясына так аныктама берилген эмес, ал эми жазык кодекси компьютерлерди пайдалануу, интернет аркылуу балдар порнографиясына жетүүнү, же балдар порнографиясына тиешелүү материалдарды жөн гана сактоо/ээ болууну толук криминалдаштырган эмес.

Жергиликтүү байкоочулардын маалыматы боюнча, 18 жашка чейинки балдар сойкулук кылууга тартылышкан. ЮНИСЕФтин маалыматына караганда, Бишкекте сойкулукка 18 жашка чейинки балдар тартылган. Так маалымат болбогону менен милиция балдар сойкулукка тартылган учурлар, эреже катары, Бишкекке билим алуу үчүн же жагымсыз үй-бүлө чөйрөсүнөн качып кетүү максатында айылдардан келген кыздарга байланыштуу болот деп билдирген. Борбор шаарга келип, алар каржылык кыйынчылыктардан улам сексуалдык максатта адамдарды сатуунун курмандыгы болуп калышат. Укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин да адамдарды сатууга катыштыгы болушу ыктымал деген маалыматтар да болгон; ага ылайык, милиция кызматкерлери сексуалдык максатта адамдарды сатуунун курмандыгына айланган балдарды коркутуп, алардан акча талап кылып жана зордуктаган учурлар болгон. Бул маалыматтарга караганда, өкмөт мамлекеттик кызматкерлердин адамдарды сатууга катыштыгы туурасында билдирүүлөр иликтеген эмес. Жазык кодексине ылайык, 18 жашка чыккан жана андан улуу адамдарга 16 жашка чыга элек адамдар менен сексуалдык мамиле курууга тыюу салынат.

Көчүп-конуп жүргөн балдар: буга чейинки жылдардагыдай эле ата-энелеринин ал-жайынын жетишсиздигинен улам балдардан баш тарткан учурар жөнүндө көп сандаган маалымдоолор келип түшкөн. Мындай балдардын көпчүлүгү балдар мекемелеринде, асырап алган үй-бүлөлөрдө же көчөөлөрдө күн кечиришкен. Кароосуз калган балдардын болжол менен 80% ички мигранттардын үй-бүлөлөрүнөн болгон. Кароосуз калган балдар билим алууда жана медициналык кызмат көрсөтүүдөн пайдаланууда кыйынчылыктарга дуушар болушкан. Милиция кызматкерлери кароосуз балдарды кармап, үйүнүн дареги белгилүү болсо үйүнө, белгисиз болсо балдар реабилитациялоочу борборлоруна же балдар үйүнө жеткирип турушкан.

Атайын балдар мекемелерине которулган балдар: Мамлекеттик балдар үйлөрүндө жана асырап алган үй-бүлөлөрдө мүмкүнчүлүктөр жетишсиз болгондуктан, тийиштүү деңгээлде кам көрүүнү камсыздай алышкан эмес. Кээде бул улуу курактагы балдарды алардын психикалык бузуулуулары болбосо деле психиатриялык мекемелерге жайгаштырууга алып келген учурлар болгон. Август айында Акыйкатчынын кеңсеси өлкөдөгү жападан-жалгыз

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

балдар үчүн кармоо жайын жаап салууга чакырган. Октябрь айында бул жай жабыла элек болчу. Акыйкатчы балдар үчүн кармоо жайында жашы жете электердин билим алууга жана медициналык тейлөөгө болгон укуктары сакталбай жаткандыгын кабарлаган.

Балдарды эл аралык уурдоо: Өлкө Балдарды эл аралык уурдоонун жарандык-укуктук аспекти жөнүндө Гаага конвенциясынын катышуучусу болуп саналат. АКШ Мамлекеттик департаментинин *Балдардын ата-энелери тарабынан эл аралык уурдалышы жөнүндө жылына жасалуучу баяндаманы төмөнкү шилтеме боюнча карагыла*:

<https://travel.state.gov/content/travel/en/International-Parental-Child-Abduction/for-providers/legal-reports-and-data.html>

Антисемитизм

Өлкөдөгү еврей улутундагы калктын саны болжол менен 460 адамды түзгөн. Антисемиттик иш-аракеттер болгондугу жөнүндө маалыматтар берилген жок.

Адамдарды сатуу

АКШ Мамлекеттик департаментинин *Адамдарды сатуу жөнүндө баяндамасын* бул шилтеме аркылуу карагыла: www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/.

Майыптыгы бар адамдар

Мыйзам дене-бойлук, сенсордук, интеллектуалдык жана акыл-эси жагынан дарттары бар адамдарга карата басмырлоого тыюу салат. Мыйзамда майыптыгы бар адамдардын имараттарга кирүүсү үчүн шарттарды, аларга коомдук транспорт менен аялдамалар жеткиликтүү болушун камсыздоо каралган жана угуусу же көрүүсү начар адамдар үчүн жалпыга маалымдоо каражаттарынын жеткиликтүү болушун камсыздоо максатында субсидиялар берилишине уруксат берилген жана турак-жай куруу үчүн акысыз жер тилкелерин берүүнү камсыздоону талап кылат. Өкмөт, жалпысынан, бул мыйзамдын аткарылышын камсыздай алган эмес. Басмырлоо дале орун алып келүүдө. Андан тышкары, майыптыгы бар адамдар көп учурларда ишке орношуу учурунда коомдогу майыптуулукка карата терс мамиледен улам жана калк арасында жумушсуздуктун деңгээли жогору болушуна байланыштуу кыйынчылыктарга дуушар болушат.

Мамлекеттик ресурстардын жетишсиздиги майыптыгы бар адамдардын тийиштүү билим алуусун кыйындаткан. Майыптыгы бар балдардын билим алууга укугу бар болгону менен Майып балдардын ата-энелеринин ассоциациясы мектептер көп учурларда аларды кабыл алуудан баш тартып кое тургандыгын маалымдаган. Өкмөт психикалык дарты же дене-бойлук майыптыгы бар балдарды мектепке керектелүүчү шаймандар жана окуу китептери менен камсыздоо боюнча программаны каржылаган, ал эми Майып балдардын ата-энелеринин ассоциациясы Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан майыптыгы бар адамдарга инклюзивдүү билим берүүнү колдоого багытталган иш-аракеттер жөнүндө маалымат берген.

ЮНИСЕФтин маалыматына караганда, майыптыгы бар балдардын үчтөн бир бөлүгү атайылаштырылган мекемелерге жайгаштырылган. Буга чейинки жылдардагыдай эле психиатриялык мекемелердеги шарттар жетишсиз каржылоодон улам канааттандыраарлык эмес абалда. Өкмөт тамак-аш, суу, кийим-кечек, жылуулук жана саламаттык сактоо сыяктуу базалык керектөөлөрдү тийиштүү деңгээлде камсыздай алган эмес, ал эми мекемелердеги балдардын саны ченеминен ашык болуп, толуп кеткен.

Бийлик адатта психикалык мандеми бар балдардын башка балдар менен аралашуусуна көмөктөшүүнүн ордуна психиатриялык ооруканаларга жаткырып коюп турган. Айрым адамдар, анын ичинде психикалык бузулуулары жок, бирок жаш курагына байланыштуу балдар үйлөрүндө кала албаган балдар да, бул ооруканаларга эркине каршы жаткырылган.

Башкы прокуратура психикалык мандеми бар жана майыптыгы бар бейтаптардын укуктары корголушу үчүн жооптуу болуп саналат. Жергиликтүү бейөкмөт уюмдарынын юристтеринин айтымында, БП кызматкерлеринин бул укуктарды коргоо жөнүндө аз гана билими болгон

жана алар майыптыгы бар адамдарга натыйжалуу жардам бере алган эмес. Соттордун көпчүлүгүнүн мындай адамдарды психиатриялык мекемелерге жайгаштыруу канчалык деңгээлде максатка ылайык экендиги туурасында чечим кабыл алуу үчүн тийиштүү тажрыйбасы жана даярдыгы болгон эмес жана бийлик айрым адамдарды атайылаштырылган мекемелерге алардын эркине каршы жайгаштырып турган.

Байкоочулар белгилегендей, бийлик жумуш берүүчүлөр майыптыгы бар адамдар үчүн атайын квоталарды (болжол менен жумуш орундарынын 5 пайызы) берүүсүн караган 2008-жылдагы мыйзамдын талаптарын аткарбай жаткандыгын белгилешкен.

Улуттук/расалык/этникалык азчылыктар

Өлкөнүн калкынын дээрлик 15 пайызын түзгөн этникалык өзбектер менен кыргыздардын ортосундагы чыңалуу мурдагыдай эле көйгөйлүү бойдон турат. Бул өзгөчө өзбектер калктын дээрлик жарымын түзгөн Ош облусунда байкалат. Бизнесте жана укук коргоо түзүмдөрүндө этникалык өзбектерге карата басмырлоо, ошондой эле куугунтуктоолор жана өзүм билемдик менен камакка алуулар бул чыңалуунун бар экендигин күбөлөндүрүп турат. Этникалык өзбектер маалымдагандай, өзбектер басымдуулук кылган райондордогу кеңири масштабдуу мамлекеттик программалар менен жол куруу долбоорлору коомдук пикирди эске албастан жүргүзүлүп, алардын көнүмүш жашоо тартибин бузуп, үйлөрдүн талкаланышына алып келген. Ошондой эле Хьюман Райтс Вотч уюмунун маалыматы боюнча, Жогорку соттун 2016-жылдагы практикасын изилдөө 299-берене боюнча терроризм жана экстремизм үчүн сот жоопкерчилигине тартылган шектүүлөрдүн көпчүлүгү өлкөнүн түштүгүндөгү этникалык өзбектер болгон.

Зомбулук, басмырлоо актылары жана сексуалдык багыты жана гендердик өзүн-өзү таанымы белгилери боюнча зомбулуктун башка түрлөрү

Сексуалдык багыты же гендердик өзүн-өзү таанымы (идентичность) жалпыга белгилүү болгон ЛГБТИ жамаатына кирген адамдар дене-бойлук жана вербалдык зомбулук коркунучу, ишинен айрылып калуу ыктымалдыгы жана милиция менен башка бийлик органдарынын ылайыгы жок эле көңүл буруусу алдында жашашат. Түрмөлөрдүн кызматкерлери менен камактагылар камактагы гомосексуалисттерди ачык эле куугунтукка алышкан. Ошондой эле лесбиян аялдарды жана бисексуал аялдарды эркектер менен мажбурлап никеге тургузуу да орун алган. «Лабрис» коомдук фонду лесбиянкаларды гомосексуализмге ыктоодон «айыктыруу» максатында «түзөтүүчү зордуктоо» практикасы уланып келе жаткандыгын белгилеген.

ЛГБТИ жамаатынын мүчөлөрү гомосексуалисттерди, лесбиянкаларды жана транссексуалдарды социалдык тармактар аркылуу зордоп «кууп чыгуу» аракеттери жөнүндө кабарлап турушкан. Атап айтканда, ЛГБТ жамаатынын мүчөлөрүнүн үлпөт тоюн жашыруун сүрөткө тартып алып, үлпөт аземинин катышуучулары менен конокторунун сүрөттөрүн социалдык тармактарга жайгаштырып, аларга ылайыксыз көңүл бурдурууга жана кысымга алууга көмөктөшүүгө аракеттер болгон.

2014-жылы Хьюман Райтс Вотч уюму ЛГБТИнин 40 өкүлүнөн алынган интервьюга негизделген отчетту жарыялап, анда акча талап кылуу, уруп-согуулар жана сексуалдык зомбулук колдонулгандыгы жөнүндө сөз кылынган. Баяндамада гомосексуалисттер көп

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

баруучу сейил бактар менен барлардын тегерегинде кайгуул кызматын өтөп жүргөн милиция кызматкерлери алардан акча талап кылып, болбосо зомбулук көрсөтөбүз же үй-бүлөнө гомосексуалист экендигинди айтабыз, камап коебуз деп коркуткандары туурасында кеңири баяндалган. Мындай практиканы колдонуу, ЛГБТИ жамаатынын мүчөлөрүнүн айтымында, жыл бою уланган. Өлкөнүн түштүгүндөгү бейөкмөт уюмдарынын лидерлери мындан да олуттуу болгон көйгөй тууралуу маалымдашты. Бир жыл бою алар бийлик такай онлайн-чаттар менен таанышуу сайттарын андып, интернеттин жардамы менен гомосексуалдык мамилелер үчүн өнөктөштөрдү издөө менен алектенгендерди жазалоого жана шантаж кылууга аракет кылгандыгын маалымдашкан.

АИВ/ЖИКСке чалдыккандарды социалдык бутага алуу (стигматизациялоо)

Мыйзам АИВ/ЖИКСке чалдыккандарды басмырлоодон жана стигматизациялоодон коргоону менен, ЮСАИДдин маалыматы боюнча АИВ менен жашаган адам мурдагыдай эле стигматизация менен басмырлоонун бийик деңгээлде болушуна дуушар болууда. 2015-жылы «стигматизациялоо индексинин» жардамы менен алынган маалыматтарга караганда, АИВге чалдыккан адамдар коркуу менен жашап, аларды сөз менен басынтууга, кысымга алынууга жана коркутуп-үркүтүүлөргө дуушар болуп турушкан, ал эми айрымдары аларга кол салуулар жана дене-бойлук зомбулук болгондугун айтышкан. АИВ/ЖИКС макамына байланыштуу социалдык стигматизацияга кабылып, ишсиз калгандыгы жана турак-жай жеткиликтүү болбой жаткандыгы туурасылуу кабарлоолор да бар. «Кыргыз Индиго» АК – ЛГБТИни коргогон уюм тарабынан жакында жүргүзүлгөн изилдөө көрсөткөндөй, эркек-гомосексуалисттердин жана бисексуалдардын 70 пайызы өздөрүнүн АИВга чалдыкканын билишкен эмес.

7-бөлүк. Эмгекчилердин укуктары

а. Бирикмелердин эркиндиги жана жамааттык сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүгө болгон укук

Мыйзамда эмгекчилерге профсоюздарды түзүүгө жана аларга мүчө болууга укук берилген. Мыйзам профсоюздарга өз ишмердүүлүгүн эч кандай кийлигишүүсүз жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет жана жамааттык сүйлөшүүлөрдү уюштурууга жана жүргүзүүгө укук берет. Эмгекчилер иш таштоону уюштура алышат, бирок расмий уруксат алуу боюнча талап иш таштоону уюштуруу процессин кыйындатат. Мамлекеттик кызмат жөнүндө мыйзам мамлекеттик кызматкерлерге иш таштоого катышууга тыюу салат, бирок бул медициналык кызматкерлерге же мугалимдерге тиешеси жок болуп саналат. Мыйзам иш таштагандарга каршы жооп кайтаруу чаралары болушуна тыюу салбайт.

Маалыматтарга караганда, көпчүлүк профсоюздар чала-расмий мекемелер катары иш алпарып, жумушчулардын эмес, көбүнчө мамлекеттин кызыкчылыктарын эске алууга аракет кылып келген. Профсоюздар федерациясы (ПСФ) өлкөдөгү жападан жалгыз профсоюз уюму болуп саналат. Профсоюздар ПСФга кирүүгө милдеттүү эмес, ошондуктан бир нече чакан профсоюздар да бар.

Өкмөт бул укуктардын натыйжалуу ишке ашырылышын камсыздаган. Эмгекчилер профсоюз түзүү жана ага катышуу укугун колдонушкан, ал эми профсоюздар болсо жамааттык сүйлөшүүлөрдү уюштуруу жана жүргүзүү укугун ишке ашырып келишкен. Профсоюздардын лидерлери, анткен менен, жалпысынан, өкмөт менен кызматташкан, ал эми эл аралык байкоочулар профсоюздар өз мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын начар коргошот деген

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

жыйынтыкка келишкен. Акыркы жылдары айрым профсоюздар алардын лидерлерин мыйзамсыз иштен бошотулгандыгы жана айрым компаниялардын профсоюздары түзүлгөндүгү жөнүндө билдиришкен.

б. Мажбурлоочу жана милдеттүү эмгекке тыюу салуу

Мыйзам мажбурлоочу жана милдеттүү эмгектин бардык түрүнө тыюу салат. Мыйзамда сексуалдык жана эмгек эксплуатациясы максатында күч колдонууга, алдамчылык кылууга же мажбурлоого түздөн-түз тыюу салынган жана мыйзам бузуулардын алдын алуу үчүн жетиштүү болгон жазалоо чаралары каралган. Мажбурлоочу эмгекке ошондой эле Эмгек кодексинде жана Балдар жөнүндө кодексте да тыюу салынган. Өкмөт укуктук тыюу салууларды толук кандуу аткара алган эмес жана курмандыктарды аныктоо мурдагыдай эле тынчсызданууну жаратууда.

Балдар эмгегин айыл чарбасында колдонууга байланышкан мажбурлап иштетүү учурлары болгон. (7-бөлүктү карагыла).

Ошондой эле АКШ Мамлекеттик департаментинин *Адамдарды сатуу жөнүндө баяндамасын* бул шилтеме аркылуу карагыла: www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/.

в. Балдар эмгегине тыюу салуу жана ишке орношуу үчүн минималдуу курак

Мыйзам тарабынан ишке алынуу үчүн минималдуу курак бекитилген, ал – 16 жаш болуп саналат. Мында эмгек келишимин талап кылбаган же «жеңил» деп эсептелинген иштер эске алынбайт, мисалы, 14 жашка чыккан балдар ата-энесинин же камкорчуларынын уруксаты менен гезит сатса болот. Мыйзам 18 жашка чыга элек адамдардын түн ичинде казуу иштерин аткаруусуна же опурталдуу шарттарда иштөөсүнө, анын ичинде металлургия, мунайзат жана газ өнөр жайында; кен казуу жана чалгындоо иштеринде; тамак-аш өнөр жайында; оюн-зоок индустриясында жана машине курууда иштөөсүнө тыюу салат. 14 же 15 жаштагы балдар күнүнө беш саат, бирок жумасына 24 сааттан ашык эмес убакыт иштесе болот; 16 жаштан 18 жашка чейинки балдар күнүнө 7 сааттан, бирок жумасына 36 сааттан ашык эмес убакыт иштесе болот. Бул мыйзамдар майыштыгы бар балдарга да тиешелүү болуп саналат. Мыйзам бузулгандыгы үчүн жаза чегерилет, анын ичинде айып салуудан тартып кылмыштын оордугуна жараша 10 жылга чейин эркинен ажыратуу жазалары каралган. Бул мыйзамдардын сакталышы жана аларды бузгандыгы үчүн соттук куугунтуктоо жетишсиз деңгээлде камсыздалышы мурдагыдай эле буларды болтурбоо факторуна коркунуч келтирүүдө. «Кыргыз Республикасындагы иштеген балдар. 2014-2015-ж.ж. балдар эмгегин изилдөө» аттуу изилдөөнүн маалыматына караганда, балдар эмгеги пайдаланылган учурлардын бардыгы айыл чарбасына тиешелүү болгон.

Балдар эмгегинин эң начар формаларын жоюу боюнча иш-аракеттердин алкагында айрым жетишкендиктер бар экенине карабастан, бул маселе көйгөйлүү боюнча калууда. Акыркы маалыматтар боюнча, балдар мурдагыдай эле пахта өндүрүү боюнча айыл чарбалык иштерге, ошондой эле базарларда товарларды сатуу жана ташуу иштерине тартылууда.

БП менен Мамлекеттик эмгек инспекциясы (Инспекция) жумуш берүүчүлөрдүн Эмгек кодексин сакташы үчүн жооптуу болуп саналат. Инспекциянын маалыматы боюнча, инспекторлор эмгек мыйзамдарынын сакталышына көз салуу максатында балдар эмгегин колдонууга байланышкан сейрек жана натыйжасыз текшерүүлөрдү жүргүзүшкөн. Көптөгөн балдар үй-бүлө чарбачылыгында же өз алдынча иштегендиктен, өкмөткө иш учурунда Эмгек

2018-жыл үчүн дүйнө өлкөлөрүндө адам укуктары жаатындагы абал жөнүндө отчеттор

Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаменти

Демократия, адам укуктары жана эмгек маселелери боюнча бюросу

кодексинин жоболору сакталгандыгын же сакталбагандыгын так аныктоо кыйынчылык жараткан.

Ошондой эле Эмгек департаментинин *Балдар эмгегинин эң начар формаларына карата корутундулар* баяндамасын бул шилтеме аркылуу карагыла: www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/findings/.

г. Ишке орноштуруу жана кесип тандоо чөйрөсүндөгү басмырлоо

Мыйзам ишке орноштуруу жана кесип тандоо чөйрөсүндө жынысы, расасы, этникалык таандыгы, тили, теги, мүлктүк абалы, расмий макамы, курагы, жашаган жери, дини жана саясий ынанымдары, коомдук уюмдарга мүчөлүгү же болбосо кесиптик жагдайларга тиешеси болбогон башка белгилери боюнча басмырлоого тыюу салат. Өкмөт мыйзамдардын натыйжалуу аткарылышын камсыздай алган эмес, ал эми жазалоо чаралары мыйзам бузуулардын алдын алуу үчүн жетишсиз болуп калган. Республиканын түштүгүндө жашаган этникалык өзбектер да жергиликтүү бийлик органдарында лицензия алуу жана бизнести каттоо тутумундагы басмырлоочу практикалардан улам чакан бизнес баштоо кыйын экендигин айтып даттанышкан.

Аялдардын орточо эмгек акысы эркектерге салыштырмалуу төмөн болгон. Аялдар экономикалык шарттар барган сайын начарлап бараткан жагдайда аялуу топ болуп саналган пенсионерлердин басымдуу бөлүгүн түзөт. Айыл жергесинде аялдарга калыптанып калган салттуу мамиле кылуу алардын ролун жубай жана эне катары гана аныктап, билим алуу мүмкүнчүлүгүн чектеп койгон. ЛГБТИ жамаатынын мүчөлөрү өз сексуалдык багыты жөнүндө ачык айткан учурларда иш орундарында басмырлоого дуушар болгондугун маалымдашкан. АИВга чалдыккан адамдар ишке орношууда жана ишке орношуу кепилдигин алуу учурунда басмырлоого кабылышкан. Майыптыгы бар адамдар ишке орношууда жана иш орду жеткиликтүү болушунда басмырлоого дуушар болушкан.

д. Ылайыктуу эмгек шарттары

Мыйзамда улуттук минималдуу айлык акыны бекитүү каралган. Минималдуу айлык акы өкмөт 2015-жылы бекиткен жана 32093 сомду (471 АКШ доллары) түзгөн жашоо үчүн керектүү минимумдун деңгээлинен төмөн болгон. Ай сайын төлөнүүчү расмий улуттук минималдуу айлык акы 2018-жылы 1300 сомду (19 АКШ долларын) түздү. Минималдуу айлык акы жөнүндө мыйзам аны акырындык менен жашоо наркынын деңгээлине жеткирүүнү көздөйт.

Стандарттык иш жумасы 40 саатты түзөт, эреже катары, бул – беш күндүк иш жумасы болуп саналат. Мамлекеттик мекемелерде жума ичинде милдеттүү түрдө 24 сааттык эс алуу каралган. Эмгек кодексине ылайык, кошумча иштөө убактысы күнүнө төрт сааттан же жумасына 20 сааттан ашпоого тийиш, ал эми кызматкерлер кийин бул үчүн эс алуу алууга укуктуу же аларга кошумча иштеген убактысы үчүн саатына төлөнүүчү акынын 150 же 200 пайыздык өлчөмүндө акы төлөнүшү керек. Бул жоболор, негизинен, ири компаниялар жана күчтүү профсоюздары бар уюмдар тарабынан сакталган. Мыйзам чакан жана бейформал фирмалардын кызматкерлерине да тиешелүү болгону менен, эреже катары, алардын профсоюздарда өкүлчүлүктөрү жок.

Улуттук статистикалык комитет бейформал экономикалык ишмердүүлүк катары товарлар менен кызмат көрсөтүүлөрдү, негизинен, өз мүчөлөрү үчүн жумушчу орундар менен кирешени камсыздоо максатында өндүргөн үй чарбалар түрүндө аныктады. Өкмөттүн 2017-жылдагы маалыматына караганда, калктын 28,8 пайызы гана экономиканын формалдуу секторунда иштеген, ал эми калганы экономиканын бейформал тармагында иштешкен.

Завод менен фабрикаларда коопсуздук техникасын сактоо жана ден-соолукту коргоо иши канааттандыраарлык эмес болгон. Мыйзамда ири ишканаларда пайдаланылууга ылайыктуу болгон эмгекти коргоо жана коопсуздук техникасынын стандарттары бекитилген, бирок, өкмөт, эреже катары, алардын аткарылышын камсыздаган эмес. Мыйзамдын бузулушу үчүн коомдук иштерге тартуудан баштап айып салууга чейинки жаза каралган, бирок бул мыйзам бузуулардан арылуу үчүн жетишсиз болгон. Мыйзамда жумушчунун опурталдуу жумушчу ордуна ишсиз калуу коркунучу болбостон кетип калуу укугу каралган эмес. Мамлекеттик эмгек инспекциясы жумушчуларды коргоо жана эмгек маселелеринин бардык түрлөрү боюнча текшерүүлөрдү жүргүзүү үчүн жоопкер болуп саналат. Эмгек боюнча инспекторлордун ишмердүүлүгү чектелүү мүнөздө болуп, мыйзамдын талаптарын сактоону камсыздоо үчүн жетишсиз болгон. Мыйзамда экономиканын бейформал секторундагы эмгекчилер үчүн эмгекти коргоо жана коопсуздук техникасынын стандарттары каралган эмес.

Мамлекеттик лицензиялоо эрежелери жарандарды чет өлкөдө ишке орноштуруу үчүн жалдоочу компанияларга карата катаал талаптарды коет жана мындай компанияларды лицензиялоо иши менен Эмгек, миграция жана жаштар министрлиги алектенген. Өкмөт лицензия алган жана текшерүүдөн өткөн фирмалардын тизмегин такай жарыялап турган. Жарандарды жалдаган компаниялар жумуш берүүчүнүн жалдоо шарттарын сакташына жана чет өлкөдө контракт боюнча иштеп жаткан эмгек мигранттарынын иш шарттарына көз салууга тийиш болчу. Жарандарды жалдаган компаниялар ошондой эле жумушчуларга алардын эмгек келишимдерин алар жөнөп кеткенге чейин берүүгө тийиш болчу.